

Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat de les Illes Balears

Memòria del Treball de Fi de Grau

Maria de Luna: evolució del poder d'una reina medieval

Bàrbara Colom Ordinas
Grau d'Història

Any acadèmic 2018-19

DNI de l'alumne:43235404G

Treball tutelat per Inés Calderón Medina
Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts.

S'autoritza la Universitat a incloure aquest treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació	Autor		Tutor	
	Sí	No	Sí	No
	☒	☐	☐	☐

Paraules clau del treball:
Maria de Luna (1357- 1406), Corona d'Aragó, reginaltat, poder, reines medievals.

Índex

1. Presentació.....	3
2. Hipòtesis i objectius.....	3
3. Estat de la qüestió.....	5
4. Context històric (1354-1406).....	5
4.1. Context polític.....	6
5. Maria de Luna.....	8
5.1. Maria enfront dels Luna i marc familiar i de poder.....	8
5.2. La reina Maria; característiques del seu poder.....	10
6. Evolució del seu poder.....	17
6.1. Maria com esposa i mare d'un rei.....	17
6.2. Arribada al tron, la lloctinència de Maria de Luna.....	19
6.3. El poder conjunt amb el rei.....	23
7. Devoció i poder.....	26
8. Conclusions.....	29
9. Bibliografia.....	30
10. Apèndix.....	33
10.1. Apèndix geneològic.....	33
10.2. Apèndix cartogràfic.....	35
10.3. Apèndix gràfic.....	37

1. Presentació

El propòsit d'aquest treball és analitzar la imatge de la reina durant la Baixa Edat Mitjana a partir de la figura de Maria de Luna, reina d'Aragó i primera esposa de Martí I d'Aragó. S'estudiaran les característiques de les reines medievals en els territoris europeus i el paper que tenien les dones de l'alta noblesa dins la societat aprofitant la doble vessant de Maria de Luna.

Maria pertany a la família aragonesa dels Luna, aquesta condició de noble ens permet analitzar la realitat de les nobles de l'època a més d'aportar una singularitat al seu paper com a reina d'Aragó. Un dels aspectes fonamentals és l'exercici del poder de Maria des de la seva posició de noble i, posteriorment, des de la seva posició de monarca. La importància d'aquest anàlisi recau en el complicat entramat de xarxes familiars, de patronatge i d'influències que s'estableix entre les principals figures del regne canalitzades per Maria. Es pot comprendre l'evolució del poder d'aquesta dona a través dels canvis en la seva vida.

Dins el context bèl·lic que viuen els territoris de la Corona d'Aragó, destaca la família dels Luna i Maria com a cap d'aquest clan amb una de les fortunes més destacables d'Aragó, amb el poder que això suposa. La seva influència augmenta arran del casament amb l'infant Martí, canviarà quan el seu fill, Martí el Jove, es converteix en rei de Sicília i quan ella i el seu espòs passin a ser reis de la Corona d'Aragó. D'aquesta manera es percep una evolució del seu poder i de les seves habilitats com a governant i com a dirigent. A partir del seu cas d'estudi es valora quin fou el paper de moltes nobles i reines de l'època i el reflex de les dones medievals.

2. Hipòtesis i objectius

L'objectiu principal és veure la realitat de les nobles i les reines durant la Baixa Edat Mitjana, quines eren les seves obligacions, el seu paper, les seves possibilitats i el seu poder. Veurem com el poder esdevé un element importantíssim dins tot l'entramat social i polític de l'època. I com canvia el paper de la dona arran de la seva posició social i a partir del seu augment de poder.

La hipòtesi principal del treball gira al voltant del poder ocult en els personatges femenins dins les esferes de poder de les corts medievals. Les dones es veuen limitades per la societat de l'època, però tenen diferents possibilitats que els hi permeten jugar un paper molt important dins les seves famílies i dins les estructures

del regne. La seva preparació i la seva habilitat en el desenvolupament del seu poder tendran unes conseqüències directes en el seu futur i en el futur de les persones que depenen d'elles.

Canalitzarem els nostres objectius en la figura de Maria de Luna. Quina és la importància de la seva família i quines possibilitats li aporta la seva posició social i com canvia el seu estatus i les seves obligacions durant el transcurs de la seva vida.

3. Estat de la qüestió

Els dos focus principals d'aquest treball han estat estudiats per varis autors dins el marc de la historiografia medieval i de gènere. Hi ha diferents autors destacats en l'estudi de la reginalitat i les característiques de les dones durant l'època medieval. La reginalitat és un concepte historiogràfic que cada vegada és més estudiat i analitzat. En el seu estudi destaquen Theresa Earnfight¹ qui ha analitzat el paper de les dones i aquest concepte de reginalitat dins l'àmbit internacional però també a estudiat el cas concret de María d'Aragó que ens acosta al nostre marc geogràfic. També destaca Núria Silleras que va introduir el concepte de reginalitat a la historiografia catalana².

Sobre les reines a l'àmbit hispànic hem de destacar les obres de Diana Pelaz³ que ha treballat molt quin era el paper de les reines a la Corona de Castella. Ens aporta una visió de l'important paper de les dones governadores dins l'àmbit castellà que ens permet avaluar la situació dels territoris hispànics.

La figura de Maria de Luna ha estat treballada àmpliament per Núria Silleras, qui ha elaborat la seva tesi doctoral entorn a la figura de la reina⁴. Els continguts referents a Maria de Luna són pràcticament tots extrets de l'obra de Silleras qui ha aprofundit molt en els aspectes més personals i els diferents personatges que es relacionen directament amb Maria de Luna. La seva obra ha estat clau per desenvolupar el treball.

¹ EARNFIGHT, Theresa. 2013. *Queenship in Medieval Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

² SILLERAS, Núria. 2006. "Reginalitat a l'Edat Mitjana hispànica: concepte historiogràfic per a una realitat històrica" *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, n. 50, pp: 121- 142.

³ PELAZ, Diana, 2017. *Poder y representación de la reina en la corona de Castilla (1418- 1496)* Ávila: Junta de Castilla y León. PELAZ, Diana. 2017. *Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos XI- XV*. Madrid: Sílex.

⁴ SILLERAS, Núria. 2014. *María de Luna. Poder, piedad y patronazgo de una reina bajomedieval*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.

4. Context històric (1357- 1406)

Des de la segona meitat del segle XIV fins als inicis del segle XV els territoris de la Corona d'Aragó viuen uns temps de dificultats degut a una conjunció d'adversitats. Aquesta situació és comú pràcticament a tota Europa.

Ja des dels inicis del segle XIV s'havien produït situacions de sequeres, inundacions o fams, però la veritable catàstrofe s'inicia el 1348 amb la irrupció de la pesta negra, durant el regnat de Pere IV. Aquesta pesta acaba amb entre la meitat i un terç de la població europea però a més persisteixen epidèmies que es desencadenen de manera cíclica que bloquegen la possibilitat de recuperació a curt termini. A les pestes se'ls hi ha d'afegir les fams i les guerres, que són constants durant pràcticament tot el segle. Aquesta conjunció té un efecte immediat sobre la societat, l'economia i la població.

En els territoris de la Corona d'Aragó els anys següents a la pesta són considerats un període de crisi. Es passa d'una etapa de creixement a una etapa de dificultats⁵. Les constants guerres en que es veu involucrada la Corona no milloren la situació de crisi i la precipiten cap els inicis de la decadència política.

El rei depenia dels nobles i de l'Església per poder fer front a la guerra. El monarca necessita un 'equilibri nobiliari, molt important per poder aconseguir els seus objectius. Dins aquest context es reforcen algunes famílies nobiliàries. Tot i que també hi ha conflictes entre els monarques i els nobles en el terreny jurídic, sobretot en el moment d' establir el grau de concessió jurisdiccional. Hi ha un difícil equilibri entre la jurisdicció reial i la dels nobles ja que si un augmenta la seva jurisdicció és a costa de la dels altres. Aquests desacords poden arribar a topades armades⁶.

A través de la guerra, els nobles es guanyen el favor del rei i aconsegueixen un major prestigi i recompenses econòmiques. Mentre que el rei depèn de l'economia dels nobles per poder fer front a les seves guerres. Malgrat els efectes devastadors que produeix la guerra, la mort i la destrucció dels mitjans de producció, també afavoreixen el creixement d'alguns sectors econòmics directament relacionats amb la indústria militar⁷.

⁵ (Furió, Garcia 2007: 245- 246)

⁶ (Sabaté 2004: 248)

⁷ Per més informació es poden consultar: LADERO, M. Á. 2010. *Historia Universal. Edad Media vol. II*. Barcelona: Vicens Vives.

REGLÀ, Joan. 1973. *Introducció a la Història de la Corona d'Aragó: dels orígens ala Nova Planta*. Palma: Editorial Moll.

Durant el regnat de Pere IV i els seus fills Joan I i Martí I, se succeïren diferents campanyes militars en quatre escenaris diferents: Granada i el nord d'Àfrica pel control de les rutes comercials; el Mediterrani occidental amb la reincorporació del regne de Mallorca; els intents per recuperar Sicília i les revoltes sardes i amb Castella per l'hegemonia política de la Península.

Les pretensions dels monarques, centralitzadores en els fronts interiors i expansionistes en els fronts exteriors, xoquen amb la doble debilitat estructural de la Corona. D'una banda la Corona havia consumit bona part dels seus recursos patrimonials amb l'expansió territorial del segle XIII. Per tant no podia establir noves rendes i havia de dependre de les Corts. Per altra banda la seva situació geoestratègica queda encaixada en una franja del litoral mediterrani de la Península, molt més reduïda que la Corona de Castella.

Amb la mort de Pere IV el 1378 el territori de la Corona d'Aragó havia quedat sense forces. L'esforç econòmic per dur endavant les guerres havia deixat les arques del tresor buides. El successor a la corona, Joan I, no va saber canviar el rumb de la situació i una sèrie d'errors polítics, com donar suport a un dels papes del Cisma d'Occident, agreujaren la delicada situació.

Martí l'Humà prengué una tasca de reforma, de sanejament de la vida pública i de recuperació patrimonial. Però la seva difícil conjectura sociopolítica no li va donar marge de maniobra. Durant el seu regnat ha de fer front a pestes, bandositats nobiliàries, lluites polítiques a les ciutats, el principi del malestar agrari i la complicació de la política externa amb la qüestió sarda i siciliana⁸.

4.1. Context polític

Martí I va néixer a Perpinyà el 1356, era fill de Pere IV i Elionor de Sicília, qui va ser l'encarregada de criar-lo, administrar els seus béns i ensenyar-li doctrina i bons costums. En un principi no s'esperava que hagués de regnar, ja que el regne li corresponia al seu germà Joan. Els seus pares li varen procurar un patrimoni digne d'un infant. La seva mare el va declarar hereu dels seus béns, el seu pare li va cedir el marquesat de Camarasa i el comtat de Xèrica i el seu germà, quan va arribar al tron, el va fer duc de Montblanc⁹. Tots aquests territoris, entre alguns altres, units al

⁸ (Furió, Garcia 2007: 268- 269, 280- 281)

⁹ Joan I el 1387 va crear el ducat de Montblanc expressament per fer-lo duc.

patrimoni de la seva esposa, Maria de Luna¹⁰, el convertien en l'home més ben heretat del territori peninsular, segons deia el seu pare¹¹.

Durant la seva joventut va ostentar càrrecs amb responsabilitats militars, el seu pare el va nomenar senescal de tots els regnes el 1369¹². A la mort de la seva mare va heretar Sicília, que va suposar una lluita constant per mantenir l'ordre en aquells territoris. El 1396 va morir Joan I de manera imprevista i Martí es va convertir en rei, la seva esposa va rebre el càrrec mentre ell es trobava a Sicília.

Martí va arribar al tron després de diferents intents d'altres nobles per evitar la seva successió¹³. Un dels primers objectius del nou monarca va ser lluitar contra el cors barbaresc i cristià que posaven en perill el litoral català. Les bandositats nobiliàries i ciutadanes varen dificultar el seu govern. El rei es va haver d'esforçar per aturar la desintegració del patrimoni reial i recuperar-lo, per promocionar i defensar el comerç interior i exterior i per el bon funcionament de l'economia i l'agricultura.

La política internacional la va enfocar a cercar la pau entre els seus veïns: hi va haver pau amb Castella, va mantenir bones relacions amb Navarra, va signar una pau amb Gènova i també es va signar una pau amb Granada el 1405 per donar seguretat al comerç. El Cisma d'Occident fou el problema internacional més greu d'aquells anys i Martí es va implicar molt en la defensa del papa d'Avinyó, Benet XIII, parent de la seva esposa, i el va acabar acollint al seu regne.

L'expedició a Sardenya fou l'esdeveniment més important dels darrers anys del regnat perquè no s'havia aconseguit pacificar mitjançant la negociació. Durant aquesta expedició va morir el seu fill Martí el Jove, que havia disposat les seves naus sicilianes per ajudar el seu pare. Amb la mort de Martí el Jove, a causa de la malària es va iniciar el problema de la successió.

Martí el Jove no tenia fills legítims i Martí I era vidu des de 1406 quan va morir la seva esposa Maria de Luna. Es va casar amb Margarida de Prades per cercar descendència però no en va aconseguir. Amb Martí I s'acaba la dinastia de la casa de Barcelona que havia regit les terres catalanes des del segle VIII. La nova dinastia no s'arrelarà a Catalunya com ho havia fet la Casa de Barcelona¹⁴.

¹⁰ Vegeu el Mapa 2 de l'apèndix.

¹¹ (Ferrer 2015: 21- 13)

¹² Va ser un càrrec més honorífic que real fins que Martí no va ser cavaller i va estar preparat per la milícia.

¹³ Es tracta el tema de forma més exhaustiva en el punt 6 d'aquest treball.

¹⁴ (Ferrer 2015: 26- 28, 37- 38, 42- 48)

5. Maria de Luna

Maria de Luna era l'hereva de Lope de Luna, un dels nobles més rics de la Corona d'Aragó. Es casa amb l'infant Martí amb qui comparteix el patrimoni més extens de tota la Corona. Fou reina d'Aragó des de 1396 fins la seva mort el 1406.

Al llarg de la seva vida ha de fer front, així com va ascendint dins l'escala política i la seva posició social progressa, a les diferents dificultats polítiques i socials que es presenten. Maria de Luna destaca per ser una reina preocupada pels seus súbdits i per l'estabilitat i la continuïtat del regne, en la mateixa mesura treballa per mantenir la família Luna de la qual és la màxima representant.

5.1. Maria al front dels Luna: marc familiar i de poder

El poder a les societats de la Baixa Edat Mitjana està estretament relacionat amb les famílies i amb els vincles socials i de poder que es puguin establir. Hem d'associar els conceptes de poder als de família i llinatge. El llinatge té diverses funcions concretes i simbòliques a l'Europa de la Baixa Edat Mitjana. La genealogia establia el rang de cada persona dins la jerarquia social. Com millor fossin els teus avantpassats es podien obtenir més privilegis, utilitzar la força militar i aconseguir relacionar-se amb els cercles de poder. Així es tramava una dinàmica on l'èxit generava èxit. Aquestes famílies influents es van unir amb vincles de parentiu i altres relacions que fa que les famílies poderoses estiguin relacionades entre elles i tinguin més facilitat per aconseguir privilegis, riqueses i càrrecs en l'administració del regne. Així el llinatge, durant la baixa Edat Mitjana, tenia una importància política, econòmica i social, que feia que les famílies tinguessin una màxima preocupació per mantenir i defensar la seva reputació i la seva fama¹⁵.

Els Luna es consideraven la família més noble d'Aragó perquè eren la estirp que més homes havia perdut lluitant en nom de rei. Tenia unes rendes senyorials de quasi 40.000 florins anuals i a més, un dels seus membres s'havia casat amb el fill legítim del rei. Molts altres havien ocupat alts càrrecs eclesiàstics i era l'única casa aragonesa en la qual un membre havia rebut el títol de comte. El seu llinatge havia estat vinculat amb la monarquia durant cinc segles¹⁶.

¹⁵ (Silleras 2014: 34- 35, 82)

¹⁶ (Silleras 2012: 36)

Dins aquest marc, el poder significarà la possibilitat d'accedir a recursos de tot tipus com patrimonis o privilegis socials. Aquest recursos facilitaran als individus anar construint un capital material i simbòlic que al llarg de les dècades aniran llegant als seus descendents. En la construcció d'aquests legats les dones participen activament. Són una peça important de les estratègies familiar i són eficaces col·laboradores per treballar en el prestigi de la família¹⁷. Encara que Maria de Luna fos reina d'Aragó, en primer lloc es considerava una Luna. Tenia molt present el seu origen familiar i quins eren els seus interessos en relació a la seva família i el seu patrimoni. Els llaços de sang i el matrimoni eren el ciment de l'ordre polític i social. Formen complexos entramats de relacions familiars que conformen l'àmbit polític i cultural que no es limiten a una sola nació ni a la dualitat entre l'Estat i l'Església¹⁸.

María Ferrench de Luna era la filla primogènita i hereva del comte Lope de Luna i Brianda d'Agout. Va néixer l'any 1357. No va conèixer el seu pare i va ser separada de la seva mare quan era una nina per ser educada a la cort d'Elionor de Sicília i Pere IV d'Aragó. Es va casar amb Martí, fill de Pere IV i germà del futur rei Joan I. El seu destí en un principi no era ser reina d'Aragó ja que el seu espòs no era el principal l'hereu al tron però la mort accidental de Joan I l'any 1396 va propiciar que María de Luna es convertís en reina d'Aragó. Durant la seva vida va donar descendència al rei, tengué quatre fills i va administrar el seu ampli patrimoni feudal i el del seu espòs¹⁹.

Maria de Luna²⁰, com hereva del seu pare qui tenia un fill il·legítim el qual no va tenir en compte dins el seu testament, es va convertir en la cap del llinatge dels Luna²¹. Una vertadera *mater familias* que governava i protegia els seus dependents i guardava el bon nom de la casa. A diferència de la majoria de les reines consorts de la Corona d'Aragó, Maria no era una princesa estrangera, sinó que pertanyia al territori el qual regnava i a una família nobiliària molt arraigada a Aragó²². Un dels principals

¹⁷ (Lagunas, Granara 2016: 154)

¹⁸ Maria de Luna va afavorir els seus parents perquè ocupessin alts càrrecs i es va beneficiar de la posició d'aquests per dur a terme els seus objectius. (Silleras 2014: 81)

¹⁹ (Silleras 2014: 31)

²⁰ Miron a la seva obra *Las reinas de Aragón: sus vidas y sus épocas* la descriu com una dona forta, austera, allunyada de les locures i excentricitat de la seva època i molt estimada per el poble. (cc. 1922: 230)

²¹ Escut i heràldica de la família Luna: és un escut partit en faixa. A la part superior té una lluna escaquejada amb els requadres d'or i negres. La part inferior també està escaquejada d'or i negre. (Nicolàs 2001: 101)

²² Maria de Luna, com moltes dones de família noble de l'època, va poder gaudir de les oportunitats extraordinàries que li proporcionava el món de la cort. Es aconseguia accedir al món a partir de la teva

inconvenients de Maria era la mida de la seva família. En conjunt la casa dels Luna tenia molts de membres però en concret els Ferrench de Luna no eren la branca més extensa²³. Maria no tenia cosins germans de part de pare, els únics parents consanguinis propers eren la seva germana Brianda de Luna i el seu mig germà Ferran López de Luna²⁴.

Les propietats, títols i riqueses que el pare de Maria, Lope de Luna, li va deixar en el seu testament permeten la seva relació amb la família real²⁵. Don Lope deixa establertes moltes clàusules per abastar els possibles casos que es poguessin donar per tal de no perdre la unitat de les seves possessions ni la importància del seu llinatge. És molt important legitimar el poder dels Luna. Per altra banda, Pere IV demostra el seu interès per relacionar-se amb aquesta casa. Estableix que en cas que Maria morís abans de casar-se amb Martí, aquest es casaria amb Brianda, la germana de Maria, per tal de mantenir el vincle amb els Luna i poder aprofitar les seves relacions. Pere IV volia casar el seu fill amb una noble i rica hereva del seu regne. Amb Maria de Luna trobava satisfeta aquesta necessitat i era una forma de recompensar el seu vassall Lope de Luna. Per altra banda el llinatge matern de Maria, els Agout, era una destacada família de Provença, senyors de Sault, emparentats amb els Baux, que reclamaven la titularitat dels desaparegut Imperi Romà de Constantinoble. El 13 de juny de 1372 es varen casar Maria i Martí a Barcelona²⁶.

5.2. La reina Maria: característiques del seu poder

De la mateixa forma que a l'Europa feudal, als territoris de la Península Ibèrica les reines desenvolupen unes característiques més o menys comuns que exemplifiquen la figura i el paper de la reina medieval. Es tracta d'un context europeu similar, tenint en compte les possibles característiques pròpies de cada territori. En

família i la seva posició social i política. Gràcies a la riquesa i a les relacions del seu pare, Maria aconsegueix un matrimoni amb un príncep del Regne d'Aragó, Martí. Certament, en un principi no s'esperava que hagués de ser reina, ja que Martí tenia un germà major però la mort d'aquest va propiciar la seva pujada al tron.

²³ Durant els segles XII i XIII la casa dels Luna s'havia dividit en tres branques: els Ferrench de Luna, els Martínez de Luna i els Ferrench de Luna de Lucernich. Maria de Luna pertanyia als Ferrench de Luna, la branca més adinerada i prestigiosa sobretot gràcies al seu pare Lope de Luna. (Silleras 2014: 35)

²⁴ No se sab si Maria va conèixer els seus germans fins a l'edat adulta, per tant compartien poques coses però es veia forçada a dependre d'ells perquè era tot el que tenia, de la mateixa manera que ells depenien d'ella perquè era la cap de família. (Silleras 2014: 83)

²⁵ Vegeu mapa 1. de l'apèndix.

²⁶ (Silleras 2014: 44; Ferrer 2015: 11; Claramunt 2002: 222)

aquest cas ens centrarem en les característiques dels territoris de la Corona d'Aragó. També hem de tenir present que el nostre cas d'estudi és la reina Maria de Luna, qui representa per una banda les nobles i per altra banda les reines, ja que ella era ambdues coses. Per tant tot i que el contingut es pugui aplicar al context europeu l'enfocarem a les característiques de Maria de Luna.

El poder de les reines o les nobles medievals ha estat estudiat recentment a partir del concepte historiogràfic de reginalitat, que té el seu equivalent en anglès, *queenship*. Tenint en compte que ni les circumstàncies, ni la situació, ni les possibilitats de les reines de l'àmbit hispànic durant l'Edat Mitjana varen ser les mateixes, si que es poden establir suficients aspectes comuns que permeten parlar de la concepció genèrica de reginalitat medieval. El concepte de reginalitat sorgeix arran del concepte de *queenship*, que fa referència a l'estat o condició de ser una reina. Aquesta idea té una importància especial en el context hispànic ja que les seves reines varen tenir més possibilitats de ser una part activa del govern, en relació a les oportunitats de moltes reines contemporànies europees²⁷. A més els estudis de reginalitat permeten un anàlisi de la dona i el poder que possibiliten entendre completament la monarquia medieval²⁸.

Per comprendre el poder de les reines és important la concepció que es tenia sobre elles durant la seva època i quines són les seves característiques. Per aquest motiu s'ha de tenir en compte que entre els segles XII i XV, les reines, normalment, no exercien el poder independentment, així com ho havien fet les reines durant l'Alta Edat Mitjana. A mesura que les corts reals s'anaven fent més complexes es requeria una major organització. D'aquesta manera les reines perdien el seu lloc principal i el poder començava a recaure sobre els funcionaris, que eren cada vegada més influents. Malgrat aquest lleuger desplaçament, dins l'estructura social la reina ocupava el rang més elevat que una dona podia ocupar i la seva condició li

²⁷ Als regnes hispànics destaquen les reines que varen regnar per dret propi o que, essent reines consorts, arriben al primer plànol de la política per ser lloctinents o regents. Per exemple, com va ser el cas de la reina Urraca, reina per dret propi de Lleó i Castella durant el segle XII. La seva figura ha estat tractada per molts autors, entre ells destaquen Maria del Carmen Pallares, Ermelindo Portela. PASCUA, Esther. 2014. "Urraca imaginada: Representaciones de una reina medieval" *Arenal: revista de historia de las mujeres*, n. 1, pp: 121- 152. EARNFIGHT, Theresa. 2010. *The king's other body. María of Castile and the Crown of Aragon*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.

²⁸ (Silleras 2006: 123, 129- 130)

proporcionava un reconeixement general. Les reines tenien molta influència i moltes vegades marcaven el to de la cort²⁹.

Era necessari que s'establís un equilibri entre la reina i el rei ja que el rei havia de ser capaç d'exercir la seva autoritat sobre la reina degut al poder que podia arribar a acumular. Entorn a la reina es podia crear una facció i podia tenir els seus propis partidaris, fet que podia fer dividir el regne, desequilibrar l'estabilitat política o generar conflictes en moments quan l'autoritat del rei no està del tot definida³⁰. Per altra banda, les reines havien de ser capaces de governar el regne de forma prudent i hàbil ja que es podien veure en la tessitura d'haver de fer front al govern en moments en que el rei no hi fos o durant la minoria d'edat del monarca. Totes aquestes possibilitats demostren que no existeix un estereotip senzill de reina. Aquestes, han de fer front a la seva posició, a les seves dificultats i oportunitats d'acord amb les seves pròpies capacitats i circumstàncies³¹.

La reina medieval estava sotmesa a un ideal segons el qual havia de ser piadosa, caritativa i educada i la seva funció primordial era donar un hereu. Aquest darrer punt és molt important per mantenir la dinastia i l'estabilitat del regne. La reina tenia un paper molt important en l'educació dels seus fills, normalment els fills estaven adscrits a la seva cort i anaven amb ella en els seus viatges. En el cas de Maria de Luna els anys previs fins arribar a ser reina són molt importants per entendre la política que desenvoluparà dins el seu paper de reina. Hem de tenir en compte que hi ha diverses circumstàncies que influeixen sobre el caràcter i les capacitats que va adquirint Maria.

Primerament, amb el seu patrimoni reb una gran responsabilitat, La casa Luna era una de les cases nobiliàries amb major poder i més prestigioses d'Aragó i ella era l'hereva. Per altra banda és destacable que es va criar dins la cort reial³² d'Elionor de

²⁹ (Wade 1986: 69)

³⁰ Així com va passar amb la guerra civil castellana entre 1475 i 1479 quan Isabel la Catòlica va proclamar-se reina quan ho havia de ser la seva neboda Joana de Castella, la Beltraneja. En aquest cas veiem com la noblesa es divideix i fa dividir el regne entorn a dues reines degut a que Isabel no va acatar allò que el seu germà, el rei Enric IV de Castella, havia reconegut Joana com a la seva successora. VILLARROEL, Óscar. 2013. *Juana la Beltraneja: la construcció de una ilegitimidad*. Madrid: Sílex Ediciones.

³¹ (Wade 1986: 99)

³² Aquest fet és més destacable degut a la situació de guerra constant en que es va veure involucrada la cort. Les necessitats de la guerra marquen l'ambient de la cort.

Sicília juntament amb el seu futur espòs Martí³³. Això li garanteix una gran proximitat a la monarquia. Per últim hem de tenir en compte que les seves aptituds com a senyora feudal tenen una influència en la seva forma de regnar. Aquestes vivències prèvies forgen el seu paper com a reina quan Martí rep de forma inesperada la corona el 1396³⁴.

La reina també havia d'oferir una imatge pública i cerimonial de la monarquia. La seva presència era imprescindible per solemnitzar actes destacats com casaments, coronacions o funerals. Un exemple d'aquesta imatge la podem veure reflectida en el paper que tengué Maria en el funeral³⁵ de la seva mare, Brianda d'Agout. La seva figura al funeral té una doble vessant, per una banda és el seu servei a la família i per altra és la importància que té Maria com a reina i com a Luna. És a dir, el seu paper com a matriarca de la família Luna es veu reforçat per la seva condició de reina i viceversa. A més havia de donar bon exemple i repartir almoïna entre els pobres i religiosos del seu regne, això era molt important per contribuir a formar una bona reputació. La necessitat de dur a terme aquest model de bona esposa, que perseguia a totes les dones a l'Edat Mitjana, tenia molt a veure amb la configuració de la figura reginal³⁶.

A aquesta reina idíl·lica s'hi contraposa una realitat pràctica que mostra a una reina activa en la política del regne. Tot i que en algunes monarquies, com la francesa, varen excloure les dones del govern, altres varen permetre que les dones regnessin, heretessin o transmetessin el tro o bé fossin lloctinents o regents³⁷.

El paper de la reina s'ha d'entendre dins la monarquia que era la institució central durant l'Edat Mitjana i estava encapçalada per el rei. La reina era conscient del seu paper com esposa del rei. El rei era el cap del regne i el seu representant i la reina havia de compartir aquesta tasca. Havien de representar junts el cos polític de la monarquia emparada per la seva unió matrimonial. Rei i reina formaven la imatge

³³ Criar-se amb Martí pot ser que beneficiés la seva relació matrimonial i política ja que la confiança mútua permetia que Maria fos una hàbil consellera per Martí i li pogués exposar les seves opinions en tot moment. (Silleras 2014: 38- 40)

³⁴ (Silleras 2014: 31)

³⁵ La iconografia i l'escena dels funerals forma una part important dels rituals de la monarquia i l'alta noblesa com a mostra de distinció i de poder. Depenent de la importància de la persona enterrada es prenien més mesures d'ostentació o menys. En el cas del Brianda d'Agout es va mantenir més en l'esfera privada però la influència de Maria va fer que, per exemple, el funeral se celebrés a San Salvador, la seu de Saragossa. (Cingolani 2013: 74, 79)

³⁶ (Pelaz 2017 a: 199)

³⁷ (Silleras 2006: 124)

de la institució que encarnaven, el poder monàrquic, per el qual eren reconeguts per la resta de poders com la parella encarregada de conduir el destí del regne i dels seus súbdits. A través de matrimoni se secunda religiosament aquesta tasca política.

Per altra banda també es necessitava un hereu per el futur dels Ferrench de Luna i pel futur del regne. Maria i Martí varen tenir quatre fills: Martí, Jaume, Joan i Margarida, tots ells varen morir, excepte el primer, quan eren molt petits. L'infant Martí, conegut com a Martí el Jove, va passar a ser rei de Sicília el 1390 a partir del seu matrimoni amb la reina Maria de Sicília³⁸. D'aquesta manera se forma una estructura compacte amb un projecte compartit en quant a la continuació de la monarquia. Però aquest no era l'únic fi que els unia. El seu poder també havia de ser visible i també havia d'interferir en els àmbits polític, religiós o cultural³⁹.

La reina tenia un paper secundari però amb el pas del temps adquireix una sèrie de funcions que destaquen la seva figura. Els súbdits tenien expectatives sobre la seva capacitat i poder d'interacció davant el monarca, d'aquesta manera, la figura de la reina també s'institucionalitza. Moltes vegades gaudien d'un poder no oficial i estaven molt presents en les decisions familiars i freqüentment de govern⁴⁰. Degut a la importància que té la reina entre els agents que formen la política del regne és molt important fer una bona elecció de qui serà aquesta reina. És per aquest motiu, i per la necessitat de continuar amb la dinastia, que des de la infantesa dels hereus es comencen a pactar les unions matrimonials. L'elecció de la reina obeïa els interessos polítics i a l'establiment de noves aliances matrimonials i no obeïa tant a les característiques personals de les candidates⁴¹. Però és cert que les joves de la reialesa i de l'alta noblesa compartien unes característiques en quant al seu aspecte,

³⁸ (Silleras 2014: 33,38- 40, 44; Ferrer 2015: 11)

³⁹ (Pelaz 2017 a: 30- 32)

⁴⁰ (Silleras 2006: 125, 126)

⁴¹ Mentre que els matrimonis de Joan I varen ser més problemàtics perquè anaven contra els desitjos principals del seu pare, Pere IV, el matrimoni de Martí va ser menys problemàtic. Maria de Luna era d'una importantíssima família, amb un extens patrimoni i a més, era filla primogènita d'un antic vassall i fidel servidor del rei, Lope de Luna. El rei estava tan segur d'aquesta unió que es va estipular que si Maria moria, Martí es casaria amb la germana de Maria, Brinada per tal de no perdre la possibilitat de vincular-se amb la família Luna. El 1399 Maria va veure com coronaven el seu espòs Martí I, coronació que havia estat retardada en diverses ocasions. Maria i Martí formaven un matrimoni reial molt diferent al dels seus antecessors. Els seus gustos i personalitat s'adaptaven millor a les necessitats de la Corona d'Aragó en aquells moments. A més Martí pareixia idoni per liderar el moviment intel·lectual que vivien els seus territoris, ja que era una persona estudiosa i propera als intel·lectuals de l'època. Principalment es va avançar en els estudis de filosofia i medicina. El 1400 Martí va fundar una escola de medicina gràcies a l'aprovació del papa Benet XIII, parent de Maria. (Miron ca 1922: 220, 229; Claramunt 2002: 221)

el seu comportament i la seva formació intel·lectual. Les dones que pertanyien als cercles familiars propers a la monarquia i a l'alta noblesa eren peces encomanades a la sort de la diplomàcia i de les maniobres de la política. Les fonts documentals i els testimonis històrics només permeten un superficial coneixement d'aquestes figures femenines. L'herència familiar femenina podia servir als interessos de la dinastia real⁴².

Tots els diferents espais en els quals la reina és present serveixen per formar l'ideal que es té de la reina. Però a part de tots aquests aspectes de la política oculta en els quals la reina té un paper protagonista, dins l'esfera política destaca en el seu paper de conciliadora, molt estudiat per la historiografia⁴³. Adquireix una gran importància la mediació de la reina dins el context cortesà, això implica una naturalesa doble, poder entendre dues postures, ser influent entre ambdues i tenir la capacitat i el poder d'interferir. L'actuació de les reines medievals europees es va caracteritzar, independentment del seu espai i temps i de les circumstàncies polítiques de cada regnat, per la seva àmplia tasca de mediació⁴⁴.

Així, la reina té una tendència a la conciliació i a l'apropament de postures, especialment entre el seu espòs i altres poders del regne. Aquesta postura hi té cabuda dins l'imaginari de l'època. El consell femení es percep com un mecanisme eficaç per aplacar els plans d'enfrontament bèl·lic i polític, ja que es considera que procedeix d'una persona amb capacitat crítica i visió política. Però a la vegada competent per demanar la pietat del monarca i fer-lo recapacitar en els contextos de tensió o d'amenaça bèl·lica⁴⁵.

La vida en comú durant els primers anys de matrimoni de Maria i Martí va estar marcada per una relació personal afectiva amb un tracte respectuós, cordial i confiat, ambdós s'havien criat a la mateixa cort. A més eren molt piadosos degut a la seva educació i creences personals. Maria entra en desacord amb alguna de les actuacions polítiques, religioses o socials dels seu espòs i no dubta en transmetrer-li el seu desacord i demanar-li un canvi d'actitud. Gràcies a la relació que s'estableix entre ells,

⁴² (Pavón 2014: 20; Anderson, Zinsser 2007: 347)

⁴³ Segons Violant de Bar, esposa de Joan I d'Aragó el manteniment o la defensa de la pau era l'objectiu principal de la reina.

⁴⁴ (Pelaz 2017 a: 200)

⁴⁵ (Pelaz 2017: 53)

que ja es va procurar des de la seva infància, Maria té la capacitat i les habilitats per interferir al seu espòs en temes polítics i de govern⁴⁶.

Gràcies a la seva capacitat mediatra, la veu de la reina es convertia en un instrument autoritzat per exercir el poder, per ser partícip de la presa de decisions o en els canvis que es duïen a terme dins la política, la societat o dins els aspectes religiosos. D'aquesta manera la reina s'alça com a figura política reconeguda mitjançant la paraula i sense necessitat d'imposar-se⁴⁷.

El discurs i els recursos emocionals o gestuals que duen a terme les dones assenyalen la seva participació en els processos d'interacció, tant personal com institucional. La capacitat política de la paraula i l'ús expressiu de les emocions polítiques són eines del poder femení⁴⁸. Aquest discursos són un element actiu dins la diplomàcia⁴⁹ de la Baixa Edat Mitjana, són un dels actors dels processos de negociació en els que es va formant la trajectòria de les esferes de poder. D'aquesta manera podem veure com la participació femenina és d'inqüestionable valor.

El significat ritual i simbòlic de la reina al llarg de l'Edat Mitjana en referència a la seva participació política podria identificar-se amb la paraula col·laboració. Independentment del nivell de capacitat d'influència sobre el rei, el seu principal valor polític va ser el d'estendre ponts durant el regnat del seu espòs, ja fos amb el propi rei, amb els seus fills o amb la seva família paterna. Des dels inicis de l'Edat Mitjana es van associant els qualificatius d'intel·ligència i sagacitat política a les reines, és per aquest motiu que quedava justificat que el rei acudís a ella per demanar consell per qüestions polítiques i religioses. L'acte d'aconsellar al rei implicava la creació d'un consell entorn a la reina⁵⁰. Per aquest motiu és molt important l'elecció que s'ha de fer de la reina, tenint en compte les seves capacitats i les seves influències.

⁴⁶ (Claramunt 2002: 221- 223)

⁴⁷ (Pelaz a 2017: 155- 156)

⁴⁸ (Pelaz 2017 a: 200)

⁴⁹ Moltes vegades les reines estan mediant conflictes entre membres de la seva pròpia família, entre pares i fills, entre el seu espòs i el seu germà o quin sigui que fos la relació dins la cort. (Aneas 2014: 18)

⁵⁰ (Pelaz 2017 a : 199, 203- 204)

6. Evolució del seu poder

6. 1. Maria com esposa i mare d'un rei

La importància política i diplomàtica que tenen les dones les converteixen en peces claus per el desenvolupament de la política exterior i interior del regne, per aquest motiu seran molt importants els vincles matrimonials i l'elecció de les reines ja que no es tracta d'elegir només una persona sinó que també suposa elegir uns aliats i satisfer uns interessos polítics.

Així, els vincles matrimonials aprofiten els nexes familiars per així anar formant una xarxa de llaços entre estats veïns. Si es dona el cas de tractar-se de reines estrangeres és quan es va formant aquesta xarxes de llaços entre els diferents estats. La reina era un nexa entre altres persones i institucions i ella era la figura que unia i connectava el seu pare amb el del seu espòs, el seus fills, els oficials de la casa o la resta de cortesans⁵¹. Aquesta postura de la reina afavoria els llaços entre ells i la conduïa a dur a terme diferents tasques que tenien efectes sobre l'evolució del regne. Apel·lar als vincles de parentiu és més important de lo que pugui parèixer a simple vista, ja que darrera els interessos familiars s'amaguen, no només qüestions personals sinó que també figuren preocupacions sobre com s'està dirigint el regne i la voluntat d'uns i d'altres. La reina uneix la vinculació personal amb la institucional, es converteix en una veu autoritzada per ser escoltada i per traslladar els interessos de tots els membres de la família real entre altres agents de poder dins la cort o dins les esferes representatives del regne⁵².

Amb aquestes característiques s'ha de destacar el cas de Maria de Luna. Maria no era una princesa de cap estat veí però la importància de la seva família i la seva capacitat política com a senyora feudal era suficientment competent com per equiparar-se a les característiques de la família reial. Hauran de passar vint-i-quatre anys des del matrimoni de Maria i Martí fins que arribin al tron el 1396.

Durant els primers anys de vida matrimonial María es va encarregar d'administrar el seu entorn domèstic. Pere IV li va cedir a Martí els càrrecs de senescal

⁵¹ Dins l'anàlisi de les cartes entre els monarques i entre els membres de la família o els seus consellers es poden apreciar diferents fórmules que d'expressió que també són importants per la seva influència. No hem de perdre de vista que les qüestions d'estat queden reduïdes a un cercle de famílies poderoses que s'encarreguen de la política i que per tant són famílies i estan vinculades personalment entre si. A les cartes es pot veure reflectit la formalitat que han de presentar aquests tipus de document i la personalitat en que s'expressen. (Pelaz 2017: 54, 57)

⁵² (Pelaz 2017 a: 32)

de Catalunya i lloctinent de València perquè comences a tenir experiència política. Pere IV va morir el 1387 i va heretar el tron el seu fill Joan I. Durant el regnat de Joan I Martí i Maria tengueren grans privilegis i prestigi, en part gràcies a al seu extens patrimoni que sumava el major poder senyorial que havia tengut la Corona d'Aragó. Maria de Luna administrava els seus propis territoris i tenia un paper actiu en l'administració dels del seu espòs. Degut a la implicació de Maria, el 1385 Martí la va nomenar lloctinent de València i li va donar autoritat sobre les seves possessions dins el regne. Amb aquest càrrec Maria va obtenir molta experiència política que li va servir quan va arribar al tron⁵³.

Per moltes responsabilitats polítiques i administratives que tengués, la principal responsabilitat de Maria de Luna era aconseguir un hereu per perpetuar el llinatge del seu espòs i pel futur de la família Ferrench de Luna. En els primers anys de matrimoni tengueres quatre fills: Martí, Jaume, Joan i Margarida. Excepte el primogènit, els infants varen morir de forma prematura i els varen enterrar a la cartoixa de Valdecris. La parella es va preocupar molt per la seva família, sobretot per els seus fills i nets. El seu fill Martí va ser cuidat per Caterina de Berenguer⁵⁴ i Maria es va preocupar molt per la seva salut i el seu benestar sobretot després de la mort dels seus altres fills. L'infant Martí, conegut com a Martí el Jove per diferenciar-lo del seu pare, va heretar el regne de Sicília. La situació d'aquest regne serà important per l'esdevenir polític del regne d'Aragó⁵⁵.

Elionor de Sicília, sogre de Maria, va nombrar al seu fill Martí com a únic hereu de les seves possessions a Aragó i Sicília, com a demostració afectiva cap el seu fill i ja que el seu germà heretava el Regne d'Aragó. El 1377 va morir Frederic IV de Sicília, germà d'Elionor, que tenia una única filla, Maria, del seu matrimoni amb Constança, filla de Pere el Cerimoniós⁵⁶. Maria de Sicília hereta Sicília i els ducats d'Atenes i Neopàtria però era menor d'edat i tenia un germanastre, Guillem, fill il·legítim del rei, que tenia dret al tron si Maria moria sense descendència. En el cas que Guillem no pogués accedir al tron aquest passaria als infants Joan i Martí.

Pere IV volia recuperar el regne de Sicília baix el control directe de Barcelona. Per aquest motiu volia casar Joan, qui havia enviadat després de la mort de Mata

⁵³ (Silleras 2014: 33,38- 40, 44; Ferrer 2015: 11; Claramunt 2002: 222)

⁵⁴ Fou la seva dida.

⁵⁵ (Silleras 2014: 44- 48)

⁵⁶ Per a més informació consulteu GIUNTA, Francesco, *et al.* 1992. *Els catalans a Sicília*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

d'Armagnac, amb Maria de Sicília però Joan tenia predilecció per les nobles gales i es va casar amb Violant de Bar.

A partir d'aquí les vides de Maria i Martí s'hauran d'adaptar als esdeveniments que succeeixen a Sicília perquè en vista de la negativa de Joan, Pere IV posa les seves esperances en el seu fill Martí a qui també cedeix les seves pretensions sobre Sicília. Però Martí tampoc pareixia molt interessat per el regne sicilià. Gaudia d'una vida de luxe i prestigi ja que era el senyor més ric del país i no s'havia d'encarregar de les responsabilitats de ser hereu al tron. Pere IV va negociar el matrimoni de Maria de Sicília i el seu net Martí, que es casarien el 1391⁵⁷. Una vegada casats, el 1392, varen partir cap a Sicília acompanyat de Martí, que s'hauria de separar de Maria durant cinc anys ja que els sicilians no acceptarien fàcilment un rei estranger i havia de donar suport als nous monarques. El sotmetiment de Sicília havia passat a mans de Martí i la càrrega de finançar-ho requeia sobre els seus estats i sobre els de Maria, qui tenia la dura tasca d'administrar-los. Entre 1392 i 1397 tenia la tasca d'administrar les seves possessions i les del seu espòs per tal que els recursos que n' obtingués poguessin ajudar a la missió de Martí. A més també era la portaveu del seu propi grup de pressió a la cort de Joan I per aconseguir ajuda per poder sostenir l'empresa siciliana. Va costar quatre anys arribar a sotmetre Sicília i fou en part gràcies a la possessió del tron en mans de Martí el 1396, ja que els sicilians varen comprendre que tots els recursos de la Corona d'Aragó els podrien utilitzar en contra seu a partir d'aquell moment. Però tampoc s'ha d'oblidar que Maria es va veure obligada a vendre moltes de les seves possessions per aconseguir recursos que va destinar a Sicília⁵⁸.

6.2. Arribada al tron, la lloctinència de Maria de Luna

La reina no estava al marge del poder socialment reconegut. Tenia tasques governamentals, legislatives o judicials a través de les quals podia fer valer la seva posició, ja fos per absència del rei, en nom del seu fill durant la seva minoria d'edat o de manera conjunta amb el rei o el príncep. D'entre les funcions en les que podem

⁵⁷ Maria de Sicília tenia trenta anys i Martí catorze, es varen casar a Barcelona. (Silleras 2014: 50)

⁵⁸ (Silleras 2014: 49- 53)

veure a les reines desenvolupant-se destaca el seu paper com a regent o de lloctinent⁵⁹.

Una tasca de gran responsabilitat que devien assumir les dones nobles era la representació del seu espòs durant les seves absències. Degut a les constants guerres i a les lentes comunicacions la dona se solia fer càrrec de totes les obligacions del senyor feudal, o del rei en el nostre cas, i exercir-les en el seu nom. Per aquest motiu l'educació que rebien les dones nobles havia d'estar encaminada a poder fer front a aquestes situacions. A vegades, per exemple, les dones havien hagut d'organitzar la defensa del castell. El seu paper era important⁶⁰.

La figura de regent no és un exemple de reina que s'accedeix en les seves funcions polítiques i tampoc és la representant d'un mal govern sinó que es converteix en una rival enfront altres competidors nobiliaris⁶¹.

Les absències dels reis de la Corona d'Aragó permeten a les seves esposes a ocupar posicions d'autoritat⁶². De la forma en que fos, la regència o la lloctinença donava la possibilitat a la reina d'agafar les rendes del govern. La figura de la reina compta amb un cos polític amb unes característiques particulars i concretes que permet distingir-la enfront al rei i que la legitimen dins la tasca de govern⁶³. Però en el cas de Maria de Luna ella no exerceix com a regent sinó que el càrrec que ocupa per designació del seu espòs és la lloctinència.

El càrrec de lloctinent va ser creat per Jaume I per la necessitat d'una institució que representés al rei quan aquest no es trobava en un territori del qual n'era el rei. La lloctinència equival a la regència però pot actuar més ràpidament i, segons les circumstàncies, pot adquirir poders que competien al rei. Els seus actes tenen la mateixa validesa que els del monarca⁶⁴. Aquest era el càrrec més alt i més important dels que anomenava el rei⁶⁵.

⁵⁹ La regència podia ser deguda a l'absència del rei o a la minoria d'edat de l'hereu. Les minories d'edat eren moments de debilitat política ja que hi havia molts interessos entorn a l'hereu, era un moment on el paper de regent de la reina era molt important. (Pelaz 2017 a: 156)

⁶⁰ (de Vega 1992: 14)

⁶¹ (Pelaz 2017: 100)

⁶² (Earenfight 2013: 228)

⁶³ (Pelaz a 2017: 255- 256)

⁶⁴ La lloctinència és característica de la Corona d'Aragó ja que els seus monarques solen ser absents degut a que tenen molts territoris fora de la Península Ibèrica com les Illes Balears, territoris passats els Pirineus o territoris italians. A Castella no es dona aquesta situació ja que el monarca en molt poques ocasions no es troba en els seus territoris, per el contrari la regència si que es dona més vegades per la minoria d'edat del rei. (Earenfight 2010: 134)

⁶⁵ (Aneas 2014: 9-10)

Maria de Luna és lloctinent des de 1396 fins a 1397 i una altra vegada el 1401. Maria fou la primera en actuar formalment com a lloctinent general del rei amb jurisdicció sobre tota la Corona d'Aragó i la primera en ocupar el càrrec en un període de temps més llarg⁶⁶. Martí era a Sicília quan el seu germà va morir i Maria era a Barcelona. Els consellers de la ciutat van aclamar a Maria com a la nova governant ja que el rei no hi era i Martí li va encomanar que actuàs com a la seva representant. Que el rei legítim estàs lluny creava una situació de pressió i urgència en la qual va ajudar la tradició que tenia la Corona d'Aragó en emprar les reines com a lloctinents. Des de molt prest es va iniciar la tradició de delegar aquests càrrecs a les reines. Aquest fet demostra la confiança que tenia el rei en delegar el seu poder en la reina i la capacitat que tenia aquesta per rebre i fer front a les responsabilitats que suposava aquest càrrec⁶⁷.

Maria de Luna va prendre la possessió del tro en nom del seu marit, així va començar a mostrar autoritat i a forjar un caràcter reial que la va acompanyar durant el seu regnat. Va establir un consell reial integrat per nobles lleials, clergues i funcionaris elegits entre els partidaris de Martí. Maria es va veure obligada a defensar la legitimitat del seu marit com a successor de Joan I.

Joan I i Violant de Bar tengueren un regnat desastrós. El seu patrimoni estava dilapidat per la seva pròpia ostentació i per la mala gestió dels seus consellers de confiança. El poder a les ciutats estava principalment en mans de la burgesia⁶⁸, havien estat acusats a les corts de Montzó de malgastar el patrimoni de la corona. Alguns dels membres de la seva cort foren acusats de corrupció i es va iniciar una campanya de desprestigi dels monarques amb altres acusacions.

Aquesta situació agreujava les possibilitats de Maria de Luna. Depenia econòmicament de Joan I, tenia senyorijs hipotecats i no tenia parents propers en els que confiar. Si Maria fracassava en aconseguir el tron perdria el patrimoni hipotecat i l'empresa siciliana fracassaria.

Un moment fonamental és l' aclamació per part dels consellers de Barcelona de Maria com a reina en nom del principat de Catalunya, però hauria de lluitar per

⁶⁶ Altres reines que l'havien ocupat són Blanca d'Anjou esposa de Joan II, Teresa d'Entença, Elionor de Sicília mentre Pere IV era a Castella o Violant de Bar, esposa de Joan I.

⁶⁷ (Aneas 2014: 13; Silleras 2014: 25)

⁶⁸ La seva activitat comercial era la base de la prosperitat de la Corona d'Aragó. Els burgesos donaven suport a la monarquia però tenien un elevat sentit de la responsabilitat financera i dels límits del poder reial.

mantenir la situació⁶⁹. Com a nova reina va convocar un consell reial permanent integrat per nobles lleials, clergues i membres del poble elegits entre els partidaris més antics de Martí i els funcionaris del rei anterior i va convocar les corts catalanes.

Però la successió de Maria i Martí va ser desafiada per la viuda Violant de Bar i Joana de Foix⁷⁰. Violant de Bar va anunciar que estava embarassada de Joan I, per tant hi havia un possible hereu a la corona. Aquesta situació li assegurava un paper dins la cort i podia exercir el dret a exigir que no es reconegués cap altre rei mentre ella no tingués el seu fill. Però Maria no es podia permetre mesos d'incertesa perquè mentre la successió està en l'aire els potencials conspiradors podien maquinari alternatives al tron. Violant va quedar en estricta vigilància per determinar si realment estava embarassada i per impedir que s'hi quedàs si no ho estava. D'aquesta manera Violant quedava recloïa i aïllada i Maria mostrava el seu poder i donava un missatge a tots aquells que pretenguessin intentar estratègies similars. Mesos després es va demostrar que Violant no estava embarassada i Maria va fer públiques les disposicions del testament de Joan I en que deixava com hereu al seu germà Martí⁷¹.

També va haver de fer front a l'intent d'invasió armada dels comtes Joana i Mateu de Foix que reclamaven el tron com hereus de Joan I. Joana era filla de Joan i la seva primera esposa Mata d'Armagnac, al·legava el seu parentesc amb el difunt rei per reclamar el tron. Els comtes de Foix planificaven una invasió als territoris aragonesos. Maria i els seus consellers varen intentar dissuadir-los diplomàticament amb diferents ambaixades però així i tot els ducs de Foix es dirigien a Barbastro per iniciar una guerra. La reina va haver de comandar les tropes per acabar amb la invasió per la força. Va aconseguir aturar-los i es varen haver de retirar a Navarra.

Amb aquests episodis podem observar que els primers anys de regnat de Maria no foren fàcils. Va exercir de regent en moments difícils però a la vegada va demostrar la seva capacitat de governament i de direcció. Va jugar un paper destacat en la reorganització de les defenses del regne baix la seva autoritat i va enviar reforços a Martí a Sicília⁷². Segurament sense l'actuació de Maria, Martí hagués perdut el

⁶⁹Si els representants de la ciutat de Barcelona no haguessin acudit a la coronació de Maria de Luna la successió al tron s'hagués pogut complicar. Perquè degut a la absència de Martí la corona hagués passat a algun dels qui rivalitzava per la corona. (Mirón ca 1922: 218- 219)

⁷⁰(Silleras 2014: 55- 56, 58- 60)

⁷¹ (Silleras 2014: 61-63)

⁷² (Miron ca1922: 218- 219; Ferrer 2015: 38- 39)

tron⁷³. A més, com a lloctinent va haver de pacificar el territori de València que es veia dins un conflicte entre els membres de l'alta i la baixa noblesa. Maria va saber negociar entre els estaments i pacificar els territoris. Va governar sàviament i va saber dur les regnes d'un govern que li havia arribat sense previ avís⁷⁴.

Martí va tornar a Barcelona el maig de 1397, un any després d'haver estat nomenat rei. Durant aquest any la Corona d'Aragó va ser governada per Maria, una dona. La lentitud de la correspondència i la falta de resposta de Martí va significar que no va obtenir ni consells ni instruccions útils del rei. Va ser Maria qui va tenir la autoritat executiva definitiva, qui va prendre les decisions d'estat i qui va viure més d'a prop les repercussions⁷⁵. Quan Martí va tornar, va continuar participant en els afers del govern⁷⁶.

6.3. El poder conjunt amb el rei

L'activitat política formal de Maria no va acabar amb el retorn de Martí a Barcelona el 1397. Maria va seguir administrant les seves possessions, va participar activament en el govern de la Corona d'Aragó i es va involucrar en iniciatives polítiques pròpies.

El 1401 Martín I li va encomanar el càrrec de lloctinent general del regne, amb la responsabilitat d'imposar i mantenir la pau entre els nobles valencians⁷⁷. Aquest càrrec el va ostentar fins el 1406. El regne de València es trobava en una situació de desequilibri degut als conflictes entre les principals famílies nobles, els Centella contra els Vilarragut i els Soler. La resta de la noblesa es posicionava a un dels dos bàndols depenent de les seves relacions. Aquestes rivalitats causaven una gran inestabilitat al territori i des del punt de vista dels monarques suposava una desobediència cap a les seves figures. Va ser tasca de Maria de Luna establir la situació a València i Sogorb⁷⁸, les principals ciutats. Per assegurar la situació i exercir un altre punt de

⁷³ (Aneas 2014: 21- 22)

⁷⁴ D'aquest període i fins el final del seu regnat el 1406, per causa de la seva mort, destaca el seu paper de pacificadora entre els diferents bàndols de la noblesa. La seva trajectòria demostra que Maria de Luna era una reina preocupada per els afers polítics del seu regne i per la defensa dels interessos de la seva família, sobretot del seu espòs Martí, ja que era conscient que actuava en nom seu i que ell era la màxima autoritat, però després anava ella mateixa

⁷⁵ (Silleras 2014: 79- 80)

⁷⁶ (Aneas 2014: 20- 22)

⁷⁷ Martí va haver de partir a Navarra a negociar el matrimoni del seu fill Martí amb Blanca de Navarra, havia quedat vidu després de la mort de Maria de Sicília.

⁷⁸ Maria era senyora de Sogorb per herència paterna.

pressió sobre els nobles, Martí va nomenar virrei a Ferran López de Luna, mig germà de Maria⁷⁹. Malgrat els intents de Maria i Ferran de controlar la situació l'absència de Martí, que es trobava a Navarra negociant un nou matrimoni per el seu fill, mostrava els límits de l'autoritat que tenia Maria⁸⁰.

La reina va enviar varies cartes al seu espòs perquè es personés a València i calmés la situació, que havia arribat als límits del col·lapse de la ciutat⁸¹. Després de molts esforços epistolars Maria va aconseguir que Martí es presentés a València el 31 de maig de 1406 i prengué mesures. Va substituir els principals càrrecs de la ciutat per persones que no pertanyessin a les famílies enfrontades, va assignar un nou consell i uns nous jurats. Aquestes mesures varen despertar moltes queixes de part dels nobles però varen aconseguir calmar en certa manera la situació. Tanmateix els conflictes nobiliaris es mantindrien i es farien més greus durant els segles XVI i XVII⁸².

Per altra banda, durant el regnat de Maria també destaca la seva campanya per posar fi a les càrregues feudals, els mals usos, a les quals estaven sotmesos els pagesos catalans. Maria impulsa una campanya per reformar les condicions de vida de la pagesia catalana. La majoria de pagesos que vivien a Catalunya estaven sotmesos als mals usos, que es varen imposar el segle XII per impedir que els camperols abandonessin el camp. El pagesos de remença, com es coneixien als pagesos sota els mals usos, estaven vinculats a la terra que treballaven i els mantenien en una constant situació de servidumbre. La seva situació empitjora amb la crisi del segle XIV, quan els senyors feudals intenten augmentar la pressió fiscal sobre els pagesos. El problema esdevé quan aquests no poden pagar més impostos ni augmentar el treball perquè les conseqüències de la crisi els havien destrossat⁸³. Joan I havia fet les primeres passes per millorar la situació dels pagesos i Maria es fa seva la causa el 1402. Va demanar al seu parent, el papa Benet XIII, que abolís els mals usos en els feus de l'Església per donar exemple als nobles. Però el papa no va

⁷⁹ Aquest fet també demostra la voluntat de Maria de col·locar els membres de la seva família a càrrecs destacats i així augmentar la seva xarxa d'influència.

⁸⁰ (Earnfight 2010: 41- 42)

⁸¹ València s'havia convertit en un nucli importantíssim de comerç i estava agafant el relleu de Barcelona, per tant era una necessitat mantenir el bon funcionament de la ciutat.

⁸² (Silleras 2005: 85- 87; Silleras 2012: 117- 120)

⁸³ Aquesta situació es va donar a tota Europa i com a conseqüència es produeixen revoltes socials com les jacqueries a França o la revolta pagesa de 1381 a Anglaterra.

tenir cap interès en el tema. Maria no volgué que ningú posàs en dubte la seva dignitat reginal i va seguir pressionant⁸⁴.

La qüestió era bastant crítica perquè afectava la noblesa, l'Església i la pagesia. Maria era plenament conscient de la importància que tenia mantenir la noblesa satisfeta i l'Església no es trobava en un moment d'estabilitat⁸⁵. La reina va aprofitar aquesta situació per fer valer el seu poder i condicionar la voluntat del Papa i dels nobles. Apel·lava que la causa que la movia era la pietat i criticava la deshumanitat dels mals usos. Darrera la voluntat dels monarques s'amagava la voluntat d'assossegat el regne i enfortir la seva autoritat.

La reina va encarregar a varis doctors en teologia i dret perquè reflexionessin sobre el problema de remença per poder tenir arguments religiosos i legals per rebatre-la. El 1404 Maria va tornar a atacar el Pontífex amb les seves cartes i els seus emissaris. Els dos eren conscients dels beneficis que obtindrien els monarques si acabaven amb la remença, perquè reduirien els ingressos dels senyors eclesiàstics i distanciarien els nobles de l'Església, això implicaria un increment del poder reial. També va fer valer la seva relació familiar i la situació crítica en què es trobava el papa Benet XIII, que era un Martínez de Luna. Aquest fet l'obligava a ser més indulgent amb Maria i a no necessitar més enemics o que la monarquia aragonesa li negés suport. Maria i Martí I esperaven que el Pontífex els tornés el suport que ells li donaven amb l'abolició de la remença. Però realment, pel Papa, era un preu molt elevat que faria que la balança entre ell i el Papa de Roma s'inclinés cap el de Roma. És a dir, si Benet XIII abolia els mals usos en els seus territoris segurament els seus partidaris es posarien de part del papa de Roma. Per la seva part Maria no tenia res a perdre. Com a senyora feudal els seus territoris es trobaven a Aragó i València i les possessions de Martí I a Catalunya eren molt escasses. Els majors perjudicats eren les cases de Prades, Empúries i Urgell, les faccions que podien accedir al tron si fallava la descendència de Martí I i Maria. A més, tant si tenia èxit o no, la seva reputació de governant pietosa i liberal estava assegurada⁸⁶.

⁸⁴ (Silleras 2012: 122- 123; Earnfight 2010: 108- 109)

⁸⁵ Des de 1378 l'Església estava immersa en el cisma d'occident. Fins el 1417 l'Església va tenir dos papes, un establert a Roma i l'altre a Avinyó. Benet XIII fou el darrer papa d'Avinyó. Aquesta situació es va donar per el suport que varen rebre els diferents papes. Els diferents regnes varen donar suport a un papa o a un altre depenent dels seus interessos polítics i no es varen aconseguir posar d'acord fins el 1417. Es tracta d'un moment d'instabilitat ja que el poder del papat s'està posant en dubte constantment. (García *et al.* 2008: 480- 481)

⁸⁶ (Silleras 2012: 123- 125)

Però de la mateixa forma que havia passat amb les banderies valencianes, Maria de Luna va morir el 1406 abans de veure solucionada l'abolició dels mals usos. No serà fins el 1486 quan Ferran II, el Catòlic, amb la sentència de Guadalupe acaba amb aquestes pràctiques abusives sobre els pagesos⁸⁷.

La forma en que Maria i Martí varen fer front als problemes del govern de l'extensa i dispar Corona d'Aragó confirma que Maria era més que una reina consort i una substituïda del seu espòs en moments puntuals. Era una vertadera companya en el poder. Entre ells se superposen les seves prioritats personals i el fet que ambdós tenguessin pocs parents mascles amb els quals donar-se suport. Maria en alguns moments fou una companya independent ja que persegueix els seus propis objectius enfront als de la dinastia i no té problema en discrepar de Martí. La seva eficàcia com a governadora es determina per el seu talent per servir-se de les seves xarxes familiars i clientelars.

A partir de 1404 Maria va començar a sofrir malalties que poc a poc anaren acabant amb la seva salut fins que va morir el desembre de 1406⁸⁸. Va morir quan viatjava cap a València per retrobar-se amb Martí. No va viure com la Corona d'Aragó i el Regne de Sicília quedaven sense hereu quan el seu fill Martí va morir el 1409 i Martí I moria el 1410, ambdós sense descendència⁸⁹.

7. Devoció i poder

La promoció de la cultura és un aspecte molt important que completa el poder i el paper de les reines és la seva importància com a promotores de la cultura i dins els rituals religiosos i de la cort. Gràcies als recursos que els proporcionava la seva posició, podien demostrar el seu poder i la seva importància a través del patronatge. O, si provenien de corts d'altres països, introduïen elements i tradicions de la seva cultura. Quan parlem del poder de la reina no ens podem limitar al poder polític, també s'han d'analitzar les xarxes clientelars, la cort, la família, la cultura i la religió. S'ha de valorar la tasca de la reina com a patrocinadora del seu llinatge i del seu entorn. Aquests espais són complementaris i permeten entendre les funcions, les possibilitats i les accions de les reines⁹⁰.

⁸⁷ (Silleras 2012: 125)

⁸⁸ (Claramunt 2002: 224)

⁸⁹ (Silleras 2005: 90)

⁹⁰ (Silleras 2006: 127)

La vida de la cort i el desenvolupament de l'Església anaven en paral·lel, pendent l'un de l'altre. Els reis i les reines eren governadors però també fidels, pendents de la salvació de la seva ànima i de la promoció de les comunitats eclesiàstiques. La reina es preocupava especialment per el seguiment de tot allò relacionat amb l'espiritualitat. Ella havia de demostrar la seva identitat cristiana. Com a part de la família real havia de donar suport a l'Església i era la protectora de l'espiritualitat del regne. El seu suport a diferents ordres monàstiques és un motor important de dinamització espiritual del regne. Les aportacions i el comportament de la reina envers a la comunitat religiosa fou imitada per moltes dones nobles potenciant encara més el paper de l'Església a la societat i en els aspectes polítics⁹¹.

Les activitats culturals i religioses de Maria de Luna estan marcades per la seva política i els seus interessos familiars. Va ser molt generosa amb les donacions i amb les celebracions públiques⁹². En els regnes de la Península Ibèrica no es desenvolupa un ideal de monarquia sacralitzada com va passar a Anglaterra o França. Els súbdits de la Corona d'Aragó no esperaven que els seus monarques fossin carismàticament religiosos sinó més bé degudament pietosos. Les cerimònies religioses públiques, les almoines i el patronatge confirmaven la seva condició de bons governants i exemples morals i ajudava a l'estabilitat social. Maria demostra una gran predilecció per les ordres mendicants, especialment per els franciscans. La reina està convençuda de la importància de la seva pròpia religiositat davant els seus súbdits, era clau per el benestar dels seus dominis, i per això encarregar misses i pregàries i acudia a clergues destacats cercant consell espiritual o polític⁹³. També es preocupava per que els religiosos de la corona fossin un model de virtuts per la societat. La seva pietat va ser marcadament urbana, els principals beneficiaris varen ser els franciscans que varen rebre la majoria de les donacions. A les principals ciutats on va residir, València, Saragossa, Barcelona i Sogorb, es varen veure especialment afavorides per l'almoina.

La major obra piadosa de Maria de Luna la va realitzar el 1402 amb la fundació del convent de Sant Esperit, al municipi valencià de Gilet a les afores de Sogorb, així

⁹¹ (Pelaz 2017 a: 264- 265)

⁹² Aquests gestos són molt característics de la noblesa i la monarquia de l'època. La generositat religiosa els hi permet promoure la seva dinastia i els seus llinatges i actuar com a models a seguir per la resta de nobles. D'aquesta manera s'enfortia l'Església que era un dels pilars de la monarquia.(Silleras 2005: 89)

⁹³ (Silleras 2012: 129- 130)

potenciava de forma definitiva l'entrada dels franciscans a la corona aragonesa. Aquest és el seu acte de patronatge més emblemàtic que a més li servia per passar a la història com a fundadora del monestir. Maria estava interessada per la reforma que promulgaven els franciscans i l'exemple moral que donaven però també perpetuava la seva memòria règia i personal⁹⁴.

Aquesta fundació també va ser una fita en la història de l'ordre perquè es tractava del primer monestir fundat a la Península Ibèrica. Va cedir al monestir unes generoses rentes i una dotació a perpetuïtat de 5.000 sous. També hi va enterrar els seus fills que havien mort durant la infància. Aquest monestir no només fou la major obra fundacional de la reina sinó que també va impulsar el moviment reformista de l'observança franciscana a la Corona d'Aragó. Tot i que entrava un poc en contradicció amb el luxe i les elevades rentes que rebien els frares⁹⁵.

Els franciscans també tenien una posició destacada a la cort dels reis. Quan Martí I i Maria de Luna accedeixen al tron amb ells també accedeixen algunes figures destacades com Francesc Eiximenis⁹⁶ que exerciren com a confessors, consellers polítics o assessors espirituals. D'aquesta forma s'establí una nova xarxa de poder. Els franciscans eren intermediaris amb el papa, treballaven per les creences i la moral dels reis i del regne i rebien a canvi donatius i patronatge que servia per la prosperació de l'ordre⁹⁷.

Altres exemples de pietat estan relacionades amb la política familiar de Maria de Luna. Com per exemple, les misses que va encarregar per l'aniversari de les morts dels seus pares. També s'encarregava d'alimentar i vestir algunes dones pobres que acollia a la seva cort que combinava amb altres activitats caritatives i religioses que l'ajudaven a mantenir la imatge de justa, pietosa i liberal. Per exemple, cada divendres sant es vestia humilment i rentava els peus a tretze dones pobres, les alimentava i les vestia⁹⁸. Els moralistes contemporanis com Eiximenis subratllaven l'obligació de protegir els pobres. Dins el context social de l'Edat Mitjana els pobres eren considerats un mal necessari que els membres privilegiats de la societat havien de pal·liar. La

⁹⁴ (Mancinelli 2015: 302)

⁹⁵ (García, Muñoz: 2017: 35- 36)

⁹⁶ La sensibilitat religiosa de Maria li va permetre mantenir una estreta relació amb Francesc d'Eiximenis, que li va dedicar un tractat devocional nomenat *Sancta Dei*. Vegeu la figura 6. (Planas 2009: 26)

⁹⁷ (Silleras 2012: 139, 142)

⁹⁸ (Silleras 2011: 889- 891)

reina Maria practicava la caritat amb les dones del seu entorn, especialment les filles dels funcionaris de la seva cort o dels burgesos lleials. D'aquesta manera reforçava la seva xarxa de patronatge, enfortia la seva reputació de pietat i complia amb les seves obligacions amb Déu.

La devoció de Maria de Luna tenia una clara dimensió política i va transmetre la imatge de pietat humana als seus súbdits. Tot i que el seu paper era el de reina, la pietat no va governar la seva retòrica política ni va posar interès en convertir als seus súbdits no cristians. La seva política de patronatge religiós va ser seguida per el seu espòs Martí I, qui mai va criticar les polítiques religioses de la reina, que sense dubte complementava el seu propi sentit de la pietat⁹⁹.

8. Conclusions

Els segles XIV i XV són una època molt militaritzada en qual volem destacar el poder que han exercit les dones. Dins societats on l'exercici de la guerra era quasi bé un requeriment per poder governar, hi ha hagut moltes dones que destacaren per el seu exercici del poder. Les reines i les nobles exerciren rols importants, no només dins la unitat domèstica i la criança dels fills, sinó també en altres funcions principals com la regència dels seus territoris, ja sigui perquè algú ha delegà aquesta funció en elles o per drets propis. En l'exercici d'aquests poders les dones no varen ser excloses durant l'Edat Mitjana i formulaven pactes feudals, participaven a les guerres feudals i encapçalaven tot tipus d'aliances que fessin referència als seus llinatges¹⁰⁰.

Maria de Luna és un exemple de les dones d'aquesta època, el 1396 va demostrar les seves habilitats polítiques assegurant el tron de Martí I. Va substituir i representar el seu espòs quan no estava disponible en persona i va interpretar el paper d'intermediària i negociadora.

Maria havia après d'Elionor de Sicília, la seva mentora, i dels fracassos de Violant de Bar i Sibil·la de Fortià. Així es va fer experta en manejar el seu poder sense deixar malament la figura del rei i sense ferir les sensibilitats de l'època amb les seves actuacions. Maria era conscient dels límits del poder d'una reina, però reconeixia el seu potencial i utilitzava la seva posició per afavorir els interessos de la dinastia, de la seva pròpia família i de la seva xarxa clientelar. La reina mostrava gran generositat

⁹⁹ (Silleras 2012: 143- 144, 147- 148)

¹⁰⁰ (Lagunas, Granara 2016: 155)

i magnanimitat amb els seus clients i vassalls i esperava que fos contestada amb la màxima lleialtat¹⁰¹.

Cal destacar la doble realitat que presenta Maria de Luna i la seva habilitat en defensar la seva posició política i familiar en qualsevol de les conjeitures que es trobà durant la seva vida. El fet que Maria fos una noble aragonesa i no una princesa, demostrava la importància de la seva família i, com la riquesa i la influència personal dels membres de la família l'acostaren al poder i li permeteren accedir a un dels rols més destacats que podia assumir una dona durant l'edat mitjana.

A llarg de la seva vida la seva condició va anar canviant. Passà de ser noble, a estar casada amb un infant, ser mare del rei de Sicília, ser lloctinent i haver de defensar el regne per acabar essent reina. Tots aquest càrrecs els va desenvolupar amb una gran habilitat que li va permetre donar estabilitat al regne i a la seva família. Tot i que malauradament tots els esforços per donar continuïtat a la dinastia i als Ferrench Luna es veren truncats poc temps després de la seva mort.

Maria morí abans que el seu únic hereu, Martí el Jove, i no va viure com la dinastia catalana del seu espòs Martí I, també quedà sense descendència i sense un hereu directe. D'aquesta forma acabà una dinastia, malgrat els intents de perpetuació i de reconduir una corona que no es trobava en els millors moments de la seva història.

9. Bibliografia

- ANDERSON, Bonnie, ZINSSER, Judith. 2007. *Historia de las mujeres, una historia propia*. Barcelona: Crítica.
- ANEAS, Marina. 2014. "Les reines lloctinents a la Corona d'Aragó (XIII- XV)" Treball de fi de Grau, Universitat de Barcelona.
- CINGOLANI, Stefano. 2013. "La reina María y los funerales de su madre Brianda de Agout, condesa de Luna, en Zaragoza (1399- 1401). Aproximación al estudio de los rituales funerarios de los monarcas de la Corona de Aragón" *Aragón en la Edad Media*, n. XXIV, pp: 71- 90.
- CLARAMUNT, Slavador. 2002. "La política matrimonial de la casa condal de Barcelona i real de Aragó desde 1213 hasta Fernando el Católico" *Acta historica et archeologica Medievalia*, n. 22, pp: 195- 235.
- DE VEGA, Eulalia. 1992. *La mujer en la historia*. Madrid: Anaya.

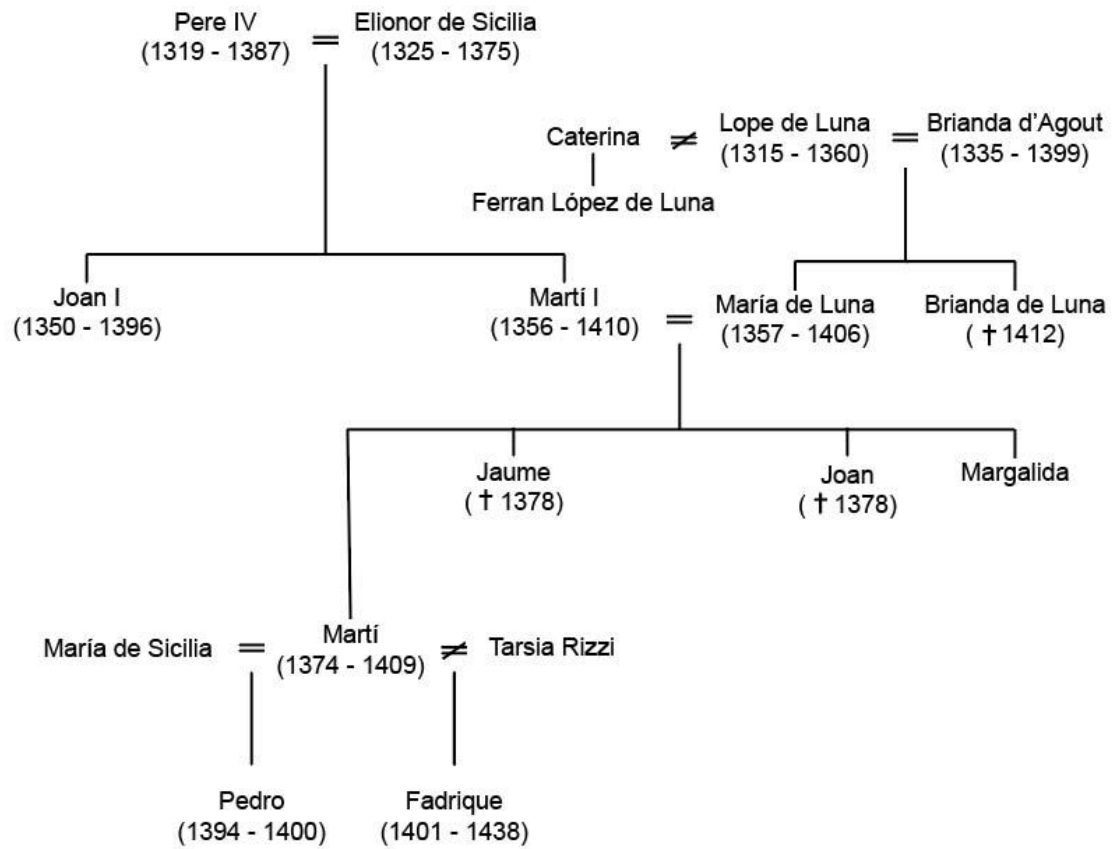
¹⁰¹ (Silleras 2012: 125- 126)

- EARNFIGHT, Theresa. 2010. *The king's other body. María of Castile and the Crown of Aragon*. Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.
- EARNFIGHT, Theresa. 2013. *Queenship in Medieval Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- FERRER, M. Teresa. 2015. Martí I l'Humà (1396- 1410), el darrer rei de la dinastia barcelonina. En *Martí l'Humà: El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410), l'interregne i el Compromís de Casp*, ed. M. Teresa Ferrer, 11- 49. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FURIÓ, Antoni, GARCIA, Ferran. 2007. Temps de dificultats (1348- 1400). En *Història de la Corona d'Aragó*, dir. Ernest Belenguer, 245- 281. Barcelona: Edicions 62.
- GARCÍA, Isidoro, *et al.* 2008. "En la estela del cisma de Occidente. Dos nuevas bulas del papa Luna en los archivos capitulares de Zaragoza" *Aragón en la Edad Media*, n. XX, pp: 479- 503.
- GARCÍA, M. del Carmen, MUÑOZ, Cristina. 2017. "Reginalidad y fundaciones monásticas en las Coronas de Castilla y Aragón" *Edad Media. Revista de historia*, n. 18, pp: 16- 48.
- GIUNTA, Francesco, *et al.* 1992. *Els catalans a Sicília*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- LAGUNAS, Cecilia, GRANARA, Gonzalo. 2016. "María de Ávila: mujeres nobles, patrimonio y poder en el siglo XV." *Magallánica: Revista de Historia Moderna*, n. 2/4, pp: 152- 163.
- LADERO, M. Á. 2010. *Historia Universal. Edad Media vol. II*. Barcelona: Vicens Vives.
- MANCINELLI, Chiara. 2015. Devoción religiosa y estructuración de reformas: las reinas aragonesas María de Luna y María de Castilla y el convento del Santo Espíritu del Monte (Gilet) En *Reinas e infantas en los Reinos Medievales Ibéricos. Contribuciones para su estudio*, coord. Sílvia Cernadas. 301- 312. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela.
- MIRON, E. L. ca 1922. *Las reinas de Aragón: sus vides y sus épocas*. València: Prometeo.
- NICOLÁS, Andrés. 2003. "El nobiliario original, linajes de Aragón de Juan del Corral" *Emblemata: Revista aragonesa de emblemática*, n. 12, pp: 71- 143.
- PAVÓN, Julia. 2014. Introducción. Reinas, reinos y reinados. En *Reinas de Navarra*, dir. Julia Pavón, 19- 31. Madrid: Sílex Ediciones.
- PELAZ, Diana, 2017. *Poder y representación de la reina en la corona de Castilla (1418- 1496)* Ávila: Junta de Castilla y León.
- PELAZ, Diana. 2017. *Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos XI-XV*. Madrid: Sílex.
- PLANAS, Josefina. 2009. *El breviario de Martín el Humano*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- REGLÀ, Joan. 1973. *Introducció a la Història de la Corona d'Aragó: dels orígens ala Nova Planta*. Palma: Editorial Moll.

- SABATÉ, Flocel. 2004. Els reptes del segle XIV. En *Història de Catalunya*, dir. Albert Balcells, 247- 268. Barcelona: L'esfera dels llibres.
- SILLERAS, Núria. 2005. "Spirit and Force. Court and Conscience in the Regim of Maria de Luna (1396- 1406)" *Queenship and political power in Medieval and Early Modern Spain*. pp: 78- 90.
- SILLERAS, Núria. 2006. "Reginalitat a l'Edat Mitjana hispànica: concepte historiogràfic per a una realitat històrica" *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, n. 50, pp: 121- 142.
- SILLERAS, Núria. 2011. "La piedad urbana de María de Luna, reina de la Corona de Aragón (1349- 1406)" *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1337 als Decrets de Nova Planta*, n. 2, pp: 889- 893.
- SILLERAS, Núria. 2014. *María de Luna. Poder, piedad y patronazgo de una reina bajomedieval*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- SERRA, Amadeo. 2003. "La historia de la dinastía en imágenes: Martín el Humano y el rollo genealógico de la Corona de Aragón" *Locus Amoenus*, n. 6, pp: 57- 74.
- SERRANO, Marta. 2006. "Iconografía de género: Los sellos de las reinas de Aragón en la Edad Media (siglos XII- XVI)" *Emblemata*, n. 12, pp: 15- 52.
- VILLARROEL, Óscar. 2013. *Juana la Beltraneja: la construcción de una ilegitimidad*. Madrid: Sílex Ediciones.
- WADE, Margaret 1986. *La mujer en la Edad Media*. Madrid: Nerea.

10. Apèndix

10.1 Apèndix genealògic

10.2 Apèndix cartogràfic

Mapa 1. Patrimoni de Maria de Luna heretat del seu pare. Font: SILLERAS, Núria. 2012. María de Luna: poder, piedad y patronazgo de una reina bajomedieval, pp: 37.

Mapa 2. Patrimoni conjunt de Maria de Luna i Martí. Font: SILLERAS, Núria. 2012. *María de Luna: poder, piedad y patronazgo de una reina bajomedieval*, pp: 46.

10.3 Apèndix gràfic

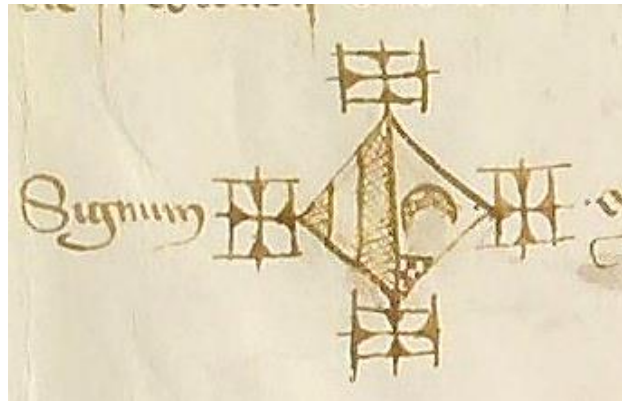

Fig. 1. Signe de Maria de Luna. Font: Arxiu de la Corona d'Aragó, ACA, CANCELLERIA, Pergamins, Martí I, Carp.322,85.

Fig. 2. Segell de Maria de Luna. Font: Arxiu de la Corona d'Aragó, ACA, COLECCIONS, Sigilografia, Segells pendents despresos,293.

Fig. 3. Armes de Maria de Luna al monestir de Santa Maria de Poblet.

Fig. 4. Anvers i revers del segell de Maria de Luna. Font: SERRANO, Marta. 2006. "Iconografía de género: Los sellos de las reinas de Aragón en la Edad Media (siglos XII- XVI)" *Emblemata*, n. 12, pp: 47.

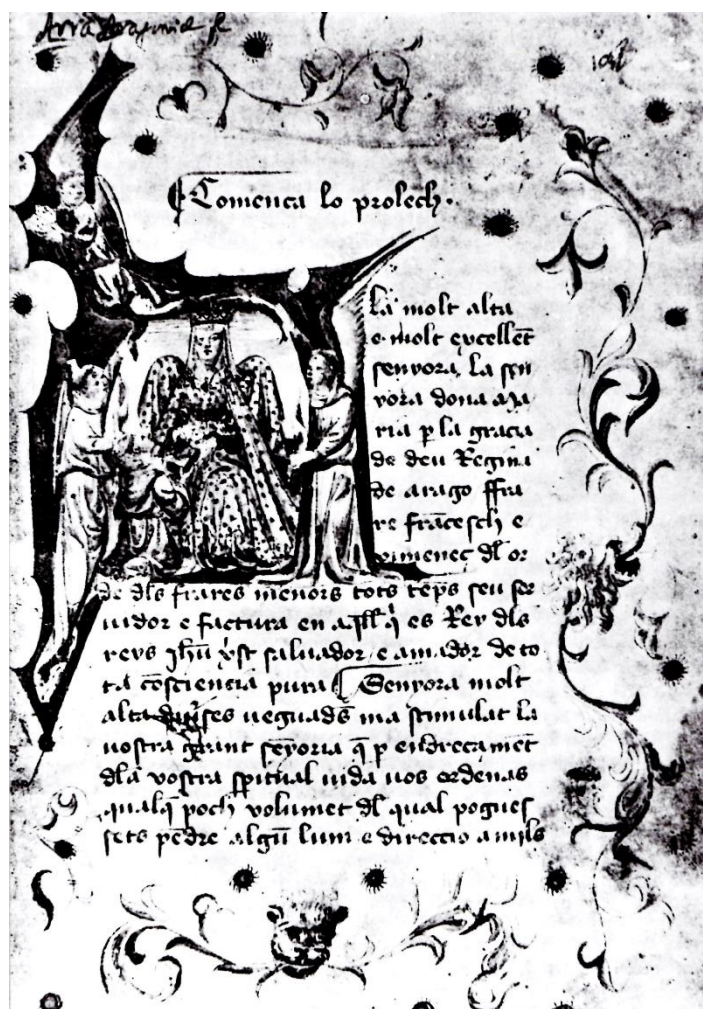

Fig. 6. Maria de Luna i Francesc Eiximenis a la *Scala Dei*. SILLERA, Núria. 2012. *María de Luna: poder, piedad y patronazgo de una reina bajomedieval*, pp: 140.

Fig. 7. Martí I d'Aragó, espòs de Maria de Luna. Font: SERRA, Amadeo. 2003. "La historia de la dinastía en imágenes: Martín el Humano y el rollo genealógico de la Corona de Aragón" *Locus Amoenus*, n. 6, pp: 70.